

FEDINEC CSILLA

REUMA ÉS FORRADALOM

Nézzon mindenki körül szűkebb és tágabb környezetében, s emlékezzen arra, milyen a halál. Durva és visszafordíthatatlan. A szomszédos Ukrajnában, a keleti megyékben az erőszakos halál napi történés. Hónapok óta zajlik – hivatalos fogalmakkal élve – a rendteremtés, a terrorelhárítás, s innen a szomszédból egyre kevésbé figyelünk rá. Így, nyáron meg egyenesen hihetetlennek tűnik, hogy a helyzet fokozódhat. Mintha nem is a szomszédban történne mindez.

Olyan emberről lesz most szó, aki iránt az internetes keresőkben 2014 elején többen érdeklődtek, mint Che Guevara után. Az internetezők világszerte meg akarták tudni, ki is az a Sztepan Bandera, aki ugyan halott történelmi személyiség, de akit az élőknel mégis sokkal többen emlegetnek manapság Ukrajna kapcsán.

Bandera korántsem ismeretlen Ukrajnában. Az elmúlt bő két évtizedben különböző intenzitással ugyan, de folyamatosan napirenden van a kérdés: hogyan viszonyuljanak hozzá? Rengeteget írtak róla, tudományos életrajza még sincs mind a mai napig. Ugyanakkor számos fontos részletet tudunk meg például Galina Gordaszevics 2011-es könyvéből, amely helyre tesz számos „köztudott”, de minden valóság alapot nélkülöző életrajzi adatot. Ettől függetlenül persze „mindenkinek” van véleménye róla. De ahogyan az már lenni szokott, viszonyulni hozzá mind a hívei, mind az ellenzői részéről elsősorban érzelmi kérdés. Ilyenkor az ember rendre a saját véleményét szereti hallani, az ellentétes véleményeket pedig hajlamos ellenségesnek minősíteni.

Az ember

Alacsony, vékony férfi volt. Gyerekkorától küzdött reumával, időnként csak bottal tudott járni. 1909-ben az Osztrák Császársághoz tartozó Saryj

Sztepan Bandera

Uhryniw faluban született (ma az ukrainai Ivano-Frankivszk megyében található). A pár száz lelket számláló településen szinte kizárólag görög katolikus ruszinok laktak. Hogyan lesz egy „ruszinból” „ukrán”? Nem kell messzire menni a válaszhoz, ebben a kérdésben a magyar szakirodalom is eligazít. A ruszin származású szlavista, Bonkáló Sándor 1940-ben megjelent munkájában erre a következő magyarázatot adta. Az ószláv állam, a Kijevi Rusz népesség

önmegnevezésének tartotta a ruszint. A tatárjárás utáni időszakban a népesség egy része, „*hogy megkülönböztessék magukat a moszkvai ruszinoktól, illetve ruszskije-től, felvették az ukrán nevet és csak a halicsi [galíciai] és a magyarországi kisoroszok maradtak ruszinok. Mivel pedig az »ukránizmus« a XIX. században Galiciában is teret nyert, a halicsi ruszinok a század végén szintén elvetették a ruszin nevet, és ennek latinósított alakját, a rutént. Így a XX. században már csak a kárpátaljai kisoroszok nevezik magukat ruszinoknak latinul és magyarul ruténeknek.*” Bonkáló érveléséből egyértelmű, hogy a „rutének”, a „ruszinok”, valamint az „ukránok” megkülönböztetése nem etnikai, hanem politikai alapú: erről lehet felismerni, megkülönböztetni a keleti szlávok ezen népcsoportjainak képviselőit. „*A kisorosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik.*”

Bandera nem járt iskolába, mert 1914-től arra felé nemigen voltak működő iskolák, így aztán az alapismereteket szórványosan, nevelőnőktől sajátította el. 1914 és 1917 között a front négyszer haladt át faluján. Vallási szolgálatokat végző apja az ukrán eszme elkötelezett híveként 1918–20-ban a családjától távol, az ukrán függetlenségért küzdő Ukrán Galíciai Hadsereg tábori lelké-

fajta egyéb tevékenységhez, pénzre van szükség. *Mint ismeretes, Oroszországban a forradalmi mozgalmat a milliomos Szavva Morozov pénzelte (később öngyilkos lett). A legendás Kamo, és az akkor még senki által nem ismert Koba (azaz Sztálin) a Kaukázusban bankrablással szereztek pénzt a bolsevik pártnak. Nem kell csodálkozni, hogy ugyanezt az utat választották a galíciai forradalmárok is,*

Az akkori ukrán külügyminiszter-helyettes emlékirataiban leír egy érdekes, 1999-es esetet. Május 14–15-én került sor Lembergben a közép-európai államfők informális találkozására, mely alkalmából tervbe vették, hogy a lengyel és az ukrán elnök közösen megkoszorúzzák a sasfőlkák emlékművét – azokét a lengyel ellenállókét, akik 1918-ban szembeszálltak az ukrán függetlenségért küzdő Ukrán Galíciai Hadsereggel. A koszorúzás előtt szűk diplomáciai berkekben kitört a botrány, mert az ukránok nem egyeztették a feliratot a lengyelekkel és ráadásul az emléktábla hemzsegett a helyesírási hibáktól. Amikor ez kiderült, a táblát már nem lehetett kicserélni, mert ekkorra a temető tele volt a média képviselőivel, minden mozdulatot azonnal lefotóztak, videóra vettek. Dmitro Tkacs külügyminiszter-helyettesnek – a későbbi budapesti nagykövetnek – az az ötlete támadt a helyzet megmentésére, hogy a feliratot takarják el két virágkosárral, melléjük állítottak négy milicistát, akiknek az volt a feladatuk, hogy ne engedjenek senkit a közelébe. A koszorúzás után az újságírók megkérdezték Kucsmát, hogy mit szól a felirathoz, aki azt válaszolta: hogy nem látta a feliratot. Aleksander Kwasniewskinek is feltették ugyanezt a kérdést, aki viszont Kucsmára hivatkozott. Éjszaka az inkriminált táblát lecserélték egy üres táblára...

sze volt. Anyja tüdőbajban halt meg 1922-ben. Egyik testvére Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter lányát vette feleségül.

Bandera, már lengyel fennhatóság alatt, a sztriji gimnáziumba nyert felvételt, s ez időben az apai nagyszüleinél lakott. Belekóstolt a paraszti munkába, Lembergben elvégezte az agrármérnöki szakot, nem szerzett azonban diplomát, mert a záróvizsgákat nem tette le. „*A diákévek alatt a legtöbb időt és energiát a forradalmi, nemzeti-felszabadító tevékenységnek szenteltem. Olyannyira lekötött ez, hogy még a tanulmányaim befejezése is másodlagossá vált. Gyermekkoromtól magamba szívtam az ukrán hazafiság és az ukrán függetlenségért való küzdelem eszméjét, így a gimnáziumi évek alatt magam kerestem és vettem fel a kapcsolatot az illegális ukrán nemzeti-felszabadító mozgalommal [...]. Amikor 1929-ben megalakult az Ukrán Nacionalisták Szervezete – azonnal beléptem*” – írja önéletrajzában. Történelmi szerepe e szervezethez köthető, ennek lett emblemikus alakja, radikális forradalmi szárnyának vezetője.

A mozgalomban ekkor röpiratokat, illegális irodalmat terjesztettek, antialkoholista és dohányzásellenes propagandát folytattak, hiszen a lengyel kormány az utóbbi két termékre kiterjesztette az állami monopóliumot. Tiltakoztak az iskolák lengyelesítése ellen is, nem riadtak vissza a terrorakcióktól sem. Fő céljuk a független ukrán államiság kivívása volt. Galina Gordaszevics választ ad arra is, honnan volt pénzüik a mozgalmároknak: „*A forradalmi akciókhoz, akárcsak bármi-*

csak ők elsősorban a postákat és a postai pénzszámlákat fosztották ki.”

Az 1930-as évek közepén a lengyel belügyminiszter elleni sikeres merénylet miatt Banderát előbb halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani börtönre változtatták. Az utolsó szó jogán azt tartotta fontosnak kijelenteni, hogy az ügyész szerint a vádlottak padján terroristák ülnek, azonban „*mi, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének tagjai, nem vagyunk terroristák*”. Több börtönt is megjárt, többnyire magánzárkában tartották. 1939 szeptemberében úgy szabadult, hogy az örök elmenekültek az előrenyomuló németek elől. Ezután Krakkóban telepedett le. Ekkoriban ismerkedett meg Jaroslava Oparivszkával, aki szintén tagja volt a mozgalomnak, s hamarosan összeházasodtak. A mozgalomból nősült, ami nem volt ritka a környezetében.

Hollandiában, 1938 májusában, a szovjetek megbízásból meggyilkolták Jevhen Konovalcet, az Ukrán Nacionalisták Szövetségének vezetőjét. A szövetségben pár hónappal később szakadás következett be: a mérsékeltbbek Andrij Melnik, a harcos forradalmi elkötelezettségűek pedig Bandera mellett álltak ki. A banderisták katonai alakulatokat szerveztek és a németekkel együtt törtek be Lembergbe, de Bandera nélkül, aki továbbra is Krakkóban maradt. Nyugat-Ukrajna német megszállása után Lembergben a banderista szárny a németekkel való egyeztetés nélkül kiáltotta ki a független ukrán államot, mire a németek letartóztatták és a sachsenhauseni koncent-

rációs táborba zártak több vezetőt, köztük Banderát is. (Andrij Melnik is idekerült jóval később, 1944-ben. Itt tartották fogva a fontos politikai foglyokat, például Sztálin fiát, Jakov Dzsugasvilit is.)

Fogságban volt már Bandera, amikor megalakult az Ukrán Nacionalisták Szervezetének fegyveres alakulata, az Ukrán Felkelő Hadsereg. Egy évtizeden keresztül folytattak fegyveres harcot, előbb a nácik, majd a kommunisták ellen a mai Nyugat-Ukrajna területén. 1942-43 folyamán a nácik ellen küzdő Ukrán Felkelő Hadsereg tömegeket vonzott, egyértelműen össznémeti haderővé vált. 1944 végén Banderát és társait a németek szabadon engedték, de Bandera nemet mondott arra, hogy részt vegyen a harcokban a németek oldalán.

A háború után nem volt remény arra, hogy a már szovjet területre hazatérjen, Németországban maradt, ahol Stepan Popel álnéven élt. 1946-ban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság az ENSZ-ben kérte a nyugati országokban élő ukrán politikai emigránsok kiadatását, köztük elsősorban Sztepan Banderáét, aki úgymond „*az emberiség elleni bűnöket követett el*”.

Banderának többször keltették halálhírét, többször próbálták eltenni láb alól. Végül 1959-ben Münchenben egy szovjet titkos ügynök meggyilkolta – akárcsak Szimon Petljurát, Jevhen Konovalacet, avagy Lev Trockijt. (Bandera egyébként egyetlen napig sem volt szovjet állampolgár.)

Az ikon

Az Ukrán Nacionalisták Szövetsége már megalakulásakor felvállalta a hazafias kultuszeremtést, ebbe a trendbe illeszkedett később Bandera szoborba öntése is. A legelső emlékjelet, egy fakesztet szülőfalujában állították fel 1989 októberében, halálának 30. évfordulóján. A keresztet

azonban néhány nap múlva a hatóságok eltávolították. A következő mű 1990-ben egy kő mellszobor volt az ukrán címerrel, a trizubbal. A falubeliek megszervezték a szobor éjszakai őrzését, ám nem sokkal később, hajnalban, amikor mindenki hazament már, ismeretlenek felrobbantották az emlékművet. 1991-ben újra felavatták ugyanezen emlékműnek egy méretét tekintve nagyobb változatát. Ezúttal az éjszakai őrökre ismeretlenek lőttek rá, majd ezt az emlékművet is felrobbantották. És végül 1992-ben, az Ukrán Felkelő Hadsereg megalakulásának félszázados évfordulóján avatták fel az immár bronzból készült, egész alakos, ma is álló szobrot.

Ma már több tucat Bandera-szobor áll, ám kizárólag Kijevtől nyugat-északnyugatra, Kárpátalja kivételével. A konfliktushelyzetet, hogy tudniillik az ország különböző részeinek kollektív emlékezete eltérő és egyes összetevői tekintetében kibékíthetetlen, érzékelteti a nagypolitika is, s mindegyik kétféle markáns választ ígyekezett adni.

Az első az 1994 és 2004 között regnáló Leonyid Kucsma elnök nevéhez kötődik. Viktoria Szereda helytálló megállapítása, hogy „*Kucsmanak a második világháborúval kapcsolatos beszédeiből teljesen hiányoznak az utalások az ukránok egy részének emlékeztetésében élénken élő Ukrán Felkelő Hadsereg földalatti mozgalmára. Mivel azonban az Ukrán Felkelő Hadsereg harcosainak mítosza a nemzeti múlt ukrán modelljének és Nyugat-Ukrajna lakossága kollektív emlékeztetésének fontos összetevője, az elnök elkerülte az események nyilvános kritikáját. Körültekintően ügyelt arra, hogy a második világháborúnak az ukrán társadalom szempontjából konfliktusos helyzetei ne kerüljenek szóba. Miközben hangsúlyozta a szovjet hadseregben harcoló ukránok hőstetteit, kollektív amnéziát írt elő a nyugat-ukrán földalatti mozgalom tekintetében. Hasonló a helyzet a holokausztot illetően. Leonyid Kucsma elnök egyetlen egyszer beszélt erről, miköz-*

ben egyszer sem utalt közvetlenül a holokausztra és a zsidó áldozatokra". Ahogy Andrej Portnov megjegyzi, a Kucsma-időszakban elnöki rendeletekre kiadott, a második világháborúban elesettek névsorát tartalmazó köteteket két hivatalos változatban nyomtatták ki: az egyikben az utolsó kötet szerkesztői utószavába bekerült, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg és annak fegyveres alakulatai „a fasiszta Németország csatlósaiként harcoltak a Hitler-ellenes koalíciót alkotó országok ellen, és a faszizmussal kollaborálók bélyegét viselték magukon”. A második változatból ezt a szöveget kihagyták. Így mindenki azt a történelmet kapta, amit várt.

Ezzel szemben az utána következő elnöki ciklusban Viktor Juscsenko, a „narancsos” elnök, miközben a közös emlékezetet az 1930-as évek elején bekövetkezett „nagy éhínség” (holodomor) központba helyezésével igyekezett megteremtteni, 2010-ben Sztepan Banderát Ukrajna hőségévé nyilvánította, amivel nemzeti konszenzus nélkül beemelte a nemzeti hősök hivatalos panteonjába. Erre a lépésre nem csak belföldön, de külföldön is érzékenyen reagáltak. Azonban még ugyanebben az évben magánszemélyek beadványa alapján a bíróság, hivatkozással arra, hogy Bandera so-

ha nem volt ukrán állampolgár, így nem lehet Ukrajna hőse, megsemmisítette az elnöki rendeletet. A döntést a másodfokú bíróság és a legfelsőbb bíróság is jóváhagyta. A kedélyek újabb és újabb felkavarásán túl így valójában semmi nem változott, mindkét döntéssel az országnak csak az egyik – de mindig más-más – fele volt elégedett. Máig talán az egyetlen konszenzusos helyzetet a háborús veteránok státusáról és szociális védelméről szóló 1993-as törvény biztosítja, amely mindenkit veteránnak tekint, aki 1944-ig fegyvert fogott – tehát az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait is.

Az üzenet

Az ukrán politológiában létezik egy olyan fogalom, hogy banderofóbia. Az ukrán nemzeti gondolat potenciális veszélyként, agresszióként való értelmezését értik alatta, illetve a banderisták démonizálását. Mindez az egyes régiók negatív színben való feltüntetését, bizonyos politikai erőik lejáratását szolgálja. Oroszország részéről ez abban nyilvánul meg, hogy „testvérileg” tekint Ukrajnára, s nem mint szomszédos önálló népre. Innen nézve a banderisták azok gyűjtőneve, akik ezzel nem értenek egyet. Lengyelország részéről pedig a második világháború alatti zsidó- és lengyel-pogromok tetteit értik a banderistákon.

Kétségtelen: a banderizmus eredeti eszmerendszerében a nacionalizmus egyet jelent a nemzet központba helyezésével, korszakokon átívelő állandóságának megkérdőjelezhetetlenségével. Mindez megköveteli a megalkuvást nem ismerő forradalmi harcot a nemzeti függetlenségért, kizárva azonban a sovinizmus minden formáját. Bandera úgy vélte, az ukránoknak soha sem lehet közös az útja Oroszországgal. A banderizmus aktuális megnyilvánulása e megújuló forradalmi harc valós természetét firtatja. Azét a lappangó erőét, amely ma árnyékként támogatja a regnáló hatalmat a közös ellenséggel, az ötödik hadosztálynak tekintett Oroszországgal szemben. **■**

IRODALOM:

Bonkáló Sándor: A rutének (a ruszinok). Basel-Bp. [1996?].

Portnov, Andrej: Történelemírás ukrán módra. In: Ukrajna színérváltozása 1991–2008: politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Pozsony, Kalligram, 2009. 11-49.

Szereda, Viktoria: Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben. Regio 18. évf. (2007.) 3. sz. 22-36.

Бандера, Степан: Перспективи Української Революції. Репринтне вид. Дрогобич, «Відродження», 1998.

Гордасевич, Галина: Степан Бандера: людина і міф. ЛА «Піраміда», 2001.

Тимошук, Юрій: Пам'ятник Степану Бандері у Старому Угринові знищували двічі. Газета Вікна, 2008.02.18. <http://vikna.if.ua/news/category/community/2008/02/18/3513/view>

Ткач, Дмитро: Зізнаюсь, я жив, живу, і дасть Бог житиму. Київ, «Персонал», 2010.